

Attila Gidó: Identitatea evreilor ardeleni în perioada interbelică. In: *Revista de Istorie a Evreilor din România* 2016. 1. (16–17) 52–64.

Identitatea evreilor ardeleni în perioada interbelică

Elementul central al lucrării mele îl constituie controversa legată de „calea evreilor”, purtată în paginile publicațiilor evreiești și maghiare din Transilvania din anul 1927. În 1924, după încheierea adunării generale de la Brașov a Partidului Național Maghiar din România (Országos Magyar Párt),¹ Societatea „Népies Irodalmi Társaság” [Societatea Literară Populară] din Budapesta, însărcinată cu gestionarea finanțării tacite a instituțiilor minoritare maghiare din Transilvania, îi semnala premierului ungar István Bethlen, că într-un viitor previzibil, evreimea din Transilvania se va desprinde de maghiarime. Pe baza luărilor de cuvânt și disputelor din cadrul adunării generale și luând în considerare evenimentele de după 1918, care au avut loc în România/Transilvania, Societatea „Népies Irodalmi Társaság” prefigurează două alternative în ceea ce privește viitorul: evreimea din Transilvania ori va păși pe calea asimilării cu românii, ori va constitui o minoritate de sine stătătoare.² Peste trei ani, în 1927, aceste chestiuni aveau să revină în actualitate, de data aceasta în cercurile evreiești transilvănene. Polemica s-a declanșat în jurul unui articol semnat de un avocat timișorean evreu-maghiar, publicat în ziarul de limbă germană *Temesvarer Zeitung* care conchidea că evreimea ardeleană maghiară se va desprinde treptat, asimilându-se cu românii.³ În continuare voi prezenta elementele principale ale controverselor din 1927, încercând astfel să interpretez formarea/transformarea sistemului de relații dintre maghiari și evrei în perioada de după 1918.

Contextul istoric și social al polemicii

¹ Partidul Național Maghiar din România a fost înființat în decembrie 1922. În perioada interbelică, până la instaurarea dictaturii regale din 1938, această organizație a reprezentat interesele politice și minoritare maghiare în Parlamentul României. Partidul a înregistrat cel mai mare său succes la alegerile parlamentare din 1926, când a obținut 15 locuri în Camera Deputaților și 12 locuri în Senat. Unele reprezentanți ai partidului au avut origine evreiască (Sándor Weiss ales deputat în 1926 și Nándor Hegedűs ales deputat în 1928, 1931 și 1932). Întâlnim evrei și în conducerea partidului (de ex. avocatul clujean Hugó Róth membru al Consiliului Prezidențial PNMR). Bárdi 2009: 11–76, Tóth 2010: 103–114.

² Evreimea ardeleană și Partidul Maghiar. *Magyar Országos Levéltár* [Arhivele Naționale Ungare, Budapesta], fond K28, dos. 153/258, f. 223.

³ Frigyes Hajdú: Der Weg der Juden. In *Temesvarer Zeitung*, nr. 210, 18 septembrie 1927.

Revista *Huszadik Század* [Secolul Douăzeci] și juristul Péter Ágoston, de naționalitate germană și confesiune romano-catolică, s-au preocupat de prezentul și viitorul evreimii din Ungaria, în perioada premergătoare destrămării Monarhiei Austro-Ungare.⁴ Cea dintâi a publicat o serie de răspunsuri la întrebările formulate în 1917, privind chestiunea evreiască.⁵ Cel de al doilea trata într-un volum confuziile asimilației, antisemitismul și soluția chestiunii evreiești.⁶ Curând după apariția celor două lucrări de mare ecou care se ocupau de chestiunea evreiască, populația israelită din Transilvania – înțelegând aici Transilvania istorică, Banatul, Crișana și Maramureș – a fost pusă în situația de a face față unei situații politice noi, unde, în afara evoluției relațiilor dintre maghiari și evrei, deveniseră de actualitate și probleme precum integrarea evreilor în societatea română și relațiile inter-evreiești.

Populația de religie israelită, trăitoare în partea de răsărit a Ungariei, care după Primul Război Mondial avea să fie cedat României, număra 182.489 de suflete, potrivit recensământului ungar din 1910, respectiv 192.833 suflete, potrivit recensământului românesc din 1930. În perioada interbelică, 3,4 % din populația acestui teritoriu era evreiască, la recensământul din 1910, majoritatea covârșitoare (72–73%) a acesteia declarându-se de limbă maternă maghiară.⁷ În preajma Unirii, această populație se afla în faza finală a unui proces intens de maghiarizare.⁸

Situația evreilor transilvăneni din perioada care a succedat momentului 1918, poate fi reconstituită prin investigarea unui șir de probleme aflate într-o strânsă conexiune.

Pentru a încerca să înțelegem procesul de transformare al evreimii ardelenе, la nivel comunitar, sau cel al modificărilor la nivelul autoidentificării la nivel individual, nu ne putem rezuma doar la analiza discursului, ci trebuie să luăm în considerare și factori precum: diversificarea instituțiilor, jurisprudența românească aplicată față de evrei, diferită de cea din Ungaria, formele de manifestare a antisemitismului românesc, maghiar și german, pozițiile ocupate de populația evreiască în economie și societate, precum și divizarea ei în funcție de orientările ideologice.⁹

Apariția structurilor laice constituite pe baze naționale evreiești au provocat cea mai importantă modificare în domeniul vieții instituționalizate a acesteia. În consecință viața religioasă tradițională, construită pe infrastructura comunităților evreiești, s-a extins după

⁴ Revista *Huszadik Század* a fost o revistă de științe sociale cu o orientare stângă-liberală. A apărut la Budapesta între 1900–1919.

⁵ Hanák 1984: 13–115.

⁶ Ágoston 1917

⁷ Carmilly-Weinberger 1994: 126.

⁸ Hartman 2000: 162–182.

⁹ Aceste chestiuni sunt tratate mai amplu în: Gidó 2009a: 18–101, Gidó 2014: 235–246.

1918, creându-se instituțiile seculare menite să servească reprezentarea intereselor politice și economice, dezvoltarea educației și culturii evreiești, ocrotirii sociale, educației profesionale și a celei fizice. Cele mai importante organizații care reprezentau interesele evreiești au fost Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, înființată la Cluj în luna noiembrie 1918, și Partidul Evreiesc, care a funcționat în Transilvania începând din 1930. De fapt Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și personalitățile din conducerea acesteia au demarat procesul de instituționalizare laică a evreimii transilvănene și majoritatea organizațiilor evreiești apărute după 1918 s-a înființat și a luat avânt la inițiativa și sub supravegherea acestora.

Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, Partidul Evreiesc, școlile evreiești, băncile de credit mărunț evreiești, organele de presă care asigurau vizibilitatea publică a naționalității evreiești, precum *Új Kelet* (Noul Orient, Cluj), *Neue Zeit–Új Kor* (Timpuri Noi, Timișoara), *Népünk* (Poporul Nostru, Oradea), și cluburile sportive au jucat un rol incontestabil în formarea identității naționale evreiești. În urma activității acestora, în conștiința a tot mai multor ardeleni de religie mozaică a început să prevaleze identitatea evreiască față de cea maghiară sau evreo-maghiară.¹⁰ Instituționalizarea nu s-a produs din neant. Premisele au fost constituite de grupările sioniste care au activat în ultimii ani ai veacului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea.¹¹ Declarația Balfour, din 1917, care recunoștea legitimitatea creării căminului național evreiesc pe teritoriul Palestinei, propunerile wilsoniene, formulate în 1918, care stipulau dreptul la autodeterminare al popoarelor Monarhiei Austro-Ungare și ocuparea teritoriilor de răsărit ale Ungariei, de către trupele românești, au creat la nivel internațional și intern o situație care a stimulat evoluția rapidă a mișcării naționale în sânul comunității evreiești, până atunci izolată. La toate acestea au contribuit și declarațiile conducătorilor țărilor care au înglobat părți din Ungaria, precum și rezoluțiile acordurilor internaționale încheiate după terminarea conflagrației mondiale. La adunarea generală din 6 noiembrie 1918, Barna Búza, ministrul ungar al agriculturii, felicita națiunea evreiască, în timp ce, la înființarea filialei din Maramureș a Uniunii Naționale a Evreilor, Oszkár Jászi, ministrul fără portofoliu, însărcinat cu problemele minorităților, recunoștea printr-o telegramă legitimitatea organizării naționale a evreilor.¹² Tratatul privind minoritățile, semnat de România în 1919, stipula într-un punct aparte (articolul 7) drepturile cetățenești ale evreilor trăitori pe teritoriul țării care avea să devină unul dintre argumentele importante invocate de cei (sioniștii, organele de stat românești) care pledau pentru statutul de naționalitate a

¹⁰ Vezi mai pe larg în: Gidó 2009a: 70-85.

¹¹ Carmilly-Weinberger 1994: 152–159.

¹² Telegrama lui Jászi, publicată în *Új Kelet*, nr. 1, 19 decembrie 1919, p. 5–6.

evreimii. Deși legiferarea efectivă a evreilor ca și națiune/etnie aparte avea să se finalizeze mai târziu, și pe baze rasiale – prin Statutul Evreilor adoptat în 1940 – începând din 1919 noțiunea de naționalitate evreiască a funcționat ca și categorie juridică, influențând semnificativ, rezultatele conscrierilor din 1920 și 1927, respectiv ale recensământului din 1930, din Transilvania.¹³

Modificările frontierelor au reprezentat un pas înapoi din punct de vedere juridic, în cazul evreilor din Transilvania, întrucât egalitatea cetățenească și religioasă de care se bucurau în Monarhia Austro-ungară au fost înlocuite cu legislația română instabilă și imprevizibilă. Deși Constituția României din 1923 garanta egalitatea în drepturi a evreilor considerați până atunci *străini*, în anul următor mase largi de evrei aveau să fie deposedate de cetățenie.¹⁴

Reglementările juridice ale statului român vizau atât organizarea comunităților religioase, cât și limba de predare în școli. Schimbarea limbii de predare din școlile evreiești, din maghiară (așa cum era în perioada Monarhiei Austro-ungare), în română, și modificarea programei (de pildă în prima treime a anilor 1920, din programa de învățământ a școlilor evreiești dispărea limba și literatura maghiară, apărând în schimb româna și cea ebraică) au deschis noi căi de integrare și, în același timp, au modificat modul de raportare a tinerilor la maghiaritate.

Sub influența antisemitismului – românesc, maghiar și german – din ce în ce mai virulent, începând din a doua jumătate a anilor 1930 se poate observa un fel de claustrare comunitară în cadrul societății evreiești ardelenice, manifestată atât prin sporirea taberei celor care aderau la Uniunea Națională a Evreilor, cât și în comportamentul social. De pildă, în 1939, numărul căsătoriilor mixte s-a diminuat substanțial; în cazul Clujului această afirmație se poate dovedi prin faptul că dacă în 1934, 10,5 % dintre evrei își alegeau un partener de viață creștin, în 1939 acest procentaj scade la 5,9. Calitatea relațiilor dintre evrei și diferitele grupuri etnice se poate ilustra prin analiza aprofundată a acestor date, din care reiese că tendințele de scădere a căsătoriilor mixte au afectat cel mai puțin căsătoriile cu parteneri maghiari, în schimb în 1939 numărul căsătoriilor cu parteneri germani a scăzut la zero.¹⁵

Articolul „Calea evreilor”, publicat în 1927, a stârnit controverse într-o societate care nici pe departe nu era omogenă și nu funcționa de sine stătător. Unul dintre grupurile cele mai numeroase era format din evreii cu identitate maghiară sau cu o identitate duală maghiaro-evreiască. Aceștia se afiliaseră structurilor instituționale minoritare maghiare, constituind o parte a societății maghiare, încadrându-se în subsistemele ei. Reprezentau interesele politice,

¹³ Pentru recensăminte și pentru problemele de metodologie a recensămintelor vezi Seres 2011, Gidó 2014: 44–47.

¹⁴ Iancu 2000: 88–96, Gyémánt 2004: 105.

¹⁵ Vlad 1936: 11–12, *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj*, nr. 3/1939, p. 8 și nr. 1/1940, p. 3.

culturale și economice maghiare, având conexiuni în primul rând cu mediile maghiare sau evreo-maghiare. Celălalt grup, aflat în creștere numerică, era format din adepții mișcării sioniste care, în ajunul Celui de al Doilea Război Mondial, ajunseseră să constituie un sfert din evreimea ardeleană. Aceștia militau pentru crearea unei societăți minoritare evreiești, capabilă să înființeze și să întrețină funcționarea subsistemelor proprii (participarea la administrația publică, rețea cultural-educativă de sine stătătoare, instituții politice, religioase, culturale și economice). Dar și mai numeroși erau cei care, deși nu făceau parte din mișcarea națională evreiască, înclinau să se considere etnici evrei, rezumându-și maghiaritatea la legăturile culturale. Aceștia utilizau atât instituțiile evreiești, cât și instituțiile și structurile de reprezentare a intereselor minorității maghiare. Ei, pe tărâmul culturii și al limbii materne, rămâneau strâns legați de societatea maghiară minoritară și produsele ei culturale. Un grup mai puțin numeros decât cele anterioare, era alcătuit din cei care militau pentru integrarea cu românii și evreii români, cei care au aderat la mișcările de stânga și cele internaționaliste, precum și evreii adepți ai hasidismului, trăitori în Maramureș și meleagurile bistrițene, care nu fuseseră asimilați în maghiarime. Pentru majoritatea hasidimilor nici calea sionismului și nici cea a asimilării nu erau de urmat, considerând că ambele periclitau viața religioasă și tradițiile evreiești.

Dimensiunile religioase și etnice ale evreității

Gazetarul Ernő Ligeti,¹⁶ una dintre cele mai cunoscute personalități publice ale evreilor ardeleni de identitate maghiară, atrăgea atenția, încă din anul 1922, că o parte însemnată a evreimii ardeleni maghiarofone se va desprinde de maghiarime. La câțiva ani după schimbarea imperiului era de părere că, sub influența antisemitismului maghiar și a politicii de dezbinare a statului român, majoritatea evreimii ardeleni nu se mai considera maghiară. Potrivit lui Ligeti o parte din vină pentru această desprindere aparținea atât *Uniunii Maghiare* (Magyar Szövetség) care reprezentase interesele maghiarimii din România în anii 1921–1922, cât și vieții publice maghiare, întrucât „dorește să desființeze posibilitatea ca evreii, oricât de maghiari s-ar fi declarat, să mai servească în calitate de ofițeri în armata sa

¹⁶ Ernő Ligeti (1891, Cluj–1945, Budapesta), scriitor, jurnalist. A lucrat la mai multe ziare și reviste literare din Oradea și Cluj. A fost președintele organizației jurnaliștilor minoritari din Transilvania. Cartea lui despre viața culturală și socială a maghiarilor ardeleni din perioada interbelică a devenit una dintre cele mai importante referințe bibliografice în temă. În 1943 s-a mutat la Budapesta, unde, în ianuarie 1945 a fost exterminat de membrii Partidului Crucilor cu Săgeți. Vezi: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm#LigetiErno> (Accesat în data de 14 ianuarie 2016), Carmilly-Weinberger 1994: 129–130.

spirituală. Ei puteau sluji cel mult la manutanță”¹⁷.

Până în 18 septembrie 1927, când apărea în *Temesvarer Zeitung*, articolul lui Frigyes Hajdú, *Der Weg der Juden*¹⁸, problema sorții evreimii transilvănene fusese pusă pe tapet în mai multe publicații ardelen, în cercurile autorilor evrei și neevrei. Subiectul nu fusese tratat doar de Ligeti, în articolul său din 1922, ci și de personalități politice de origine evreiască din Partidul Maghiar Național, precum: Benő Gombos, Nándor Hegedüs, Sándor Weiss sau Mihály Leitner.¹⁹ În schimb Hajdú își duce mai departe raționamentul decât ceilalți, nevorbind doar despre desprindere, ci și despre asimilarea cu românii. Viziunea sa considerată pesimistă a stârnit proteste vehemente atât în cercurile evreimii cu identitate maghiară, cât și în cele sioniste. Caracterul aparte al acestei controversă era faptul că ea nu se desfășura între evrei și maghiari, ci în cadrul cercurilor evreiești și – spre deosebire de polemica declanșată câțiva ani mai târziu, în Ungaria, de cartea lui Károly Pap²⁰ – în afara celor două alternative posibile maghiară și evreiască, a apărut și cea de a treia, românească, datorită situației din Transilvania.

Hajdú, un evreu cu identitate maghiară care participa activ la viața publică din Timișoara, s-a dovedit foarte sceptic în creionarea viitorului.²¹ Deși considera că afirmațiile sale nu erau valabile pentru generația sa și cea mai vârstnică, era de părere că în scurt timp populația evreiască din teritoriile nou intrate în componența României (Transilvania, Bucovina, Basarabia) își va păstra religia, însă își va pierde limba maternă maghiară, germană sau rusă și se va româniza. Aceste concluzii le trăsese, probabil, pe baza evenimentelor politice interne de după schimbarea administrației politice și ajunsese mai demult la convingerea exprimată în articol.

Frigyes Hajdú și-a exprimat pentru prima oară această opinie, atunci când revista bilunară din Lugoj *Magyar Kisebbség* [Minoritatea maghiară] a publicat scrisoarea cu un caracter vădit antisemit, scrisă de Lajos Kovács, preot romano-catolic din Lăpuș.²² Scrisoarea se îndoia de sentimentele maghiare ale evreimii ardelen și pretindea „curățarea de evrei” a vieții publice maghiare. Hajdú reacționa astfel în paginile ziarului clujean *Újság* [Gazeta]: „[...] evreimea

¹⁷ Ligeti 1922: 75–87.

¹⁸ Frigyes Hajdú: *Der Weg der Juden*. In *Temesvarer Zeitung*, nr. 210, 18 septembrie 1927.

¹⁹ Scrierile semnate de acești amintite sunt publicate în Gido 2009: 285–357.

²⁰ Pap 2000: 7–172.

²¹ Frigyes Hajdú era avocat, având o intensă activitate politică și de publicist. În perioada Monarhiei fusese mai apropiat de *Függetlenségi Párt* [Partidul pentru independență], iar după Primul Război Mondial făcea parte din conducerea locală ale *Magyar Szövetség* [Uniunea Maghiară], respectiv a *Országos Magyar Párt* [Partidul Național Maghiar]. La sfârșitul anilor 1920 a îndeplinit și funcția de viceprimar al Timișoarei. A participat la înființarea *Polgári Szervezet* [Organizația Civilă Maghiară] (1920), și a *Magyar Ház* [Casa Maghiară] (1929/1930). Jakabffy – Páll 1939: 121–127; Szekernyés 2002: 124–125.

²² Jakabffy 1925: 285–286.

din statele post-Trianon poate fi socotită pierdută pentru maghiarime. Leitnerii și Gomboșii²³ vor muri. Fiii lor vor mai rămâne maghiari, însă nepoții lor nu vor mai fi maghiari. De ce nu vor mai fi? Pentru că nu vor mai exista școli maghiare și dascăli maghiari, nici glie și nici climat maghiar [...]. Unde să-și caute idealul tinerii evrei, atunci când unii sunt cotonogiți la Iași și alții bătuți măr la Budapesta?”²⁴ Pe atunci în centrul raționamentului său se afla desprinderea, și nu asimilarea cu românii, însă în octombrie 1925, Uniunea Evreilor din România, organizația care reprezenta interesele evreimii din Vechiul Regat și ducea o politică de integrare culturală românească, și-a înființat filiala din Transilvania, cu sediul la Cluj. La finele aceluiași an parlamentul de la București adopta o lege privitoare la școlile confesionale. Articolul 36 al acestei legi stipula că limba de predare în școlile evreiești putea fi exclusiv română sau „evreiască”.²⁵ În 1926 Partidul Național Maghiar încheia un pact electoral cu Partidul Național Liberal care ducea o politică consecventă antisemită și anti-minoritară. Scepticismul avocatului timișorean era sporit și de disputa dintre evreii ardeleni și regățeni în ceea ce privea modalitatea de unificare a comunităților evreiești.²⁶ Evenimentele care avuseseră loc între 1925–1927 l-au determinat să ajungă la convingerea că legislația statului român și expansiunea evreimii bucureștene (văzută de către evreii din Transilvania ca o expansiune agresivă), urgencează asimilarea română a evreimii din Transilvania.

Reacțiile apărute în publicațiile de limbă maghiară și germană din Timișoara și Cluj, față de articolul publicat de Hajdú, în 1927, reflectau trei poziții. Vocile cele mai sonore dădeau glas opiniei sioniste, respectiv asimilaționiste maghiare, o singură opinie, cea apărută în paginile publicației *Déli Hirlap* [Gazeta de sud] avea un ton neutru. Argumentele lor se bazau pe schemele deja utilizate în anii anteriori, în articolele polemice și discursurile din forumurile publice. Opinia semnată *Több zsidó* [Mai mulți evrei] a fost publicată în *Déli Hirlap*, organul de presă din Timișoara, al Partidului Național Maghiar. Din articol nu reiese un punct de vedere privind viitorul evreimii, întrucât autorii scot la iveală capcanele retoricii lui Hajdú (precum contradicția dintre poziția asimilaționistă maghiară a lui Hajdú și profetia sa privind asimilarea română a evreilor)²⁷.

Primii evrei care au dat glas poziției asimilaționiste maghiare, în paginile publicației

²³ Avocatul Mihály Leitner, președintele filialei din Deva a Partidului Național Maghiar declarase la adunarea generală din 1924, de la Brașov: „evreii maghiari vor să rămână maghiari”. La adunarea de constituire a Uniunii Maghiare, din 1921, de la Cluj, publicistul Benő Gombos și-a exprimat atașamentul față de maghiarime, în numele evreimii maghiare. Gombos, în 1924 era ales șeful comisiei de cenzori a Partidului Național Maghiar. Balázs 1991: 973.

²⁴ Frigyes Hajdú: A zsidók útja. *Újság* [Calea evreilor], nr. 100, 3 mai 1925, p. 1–2.

²⁵ Gyemant 2004: 106.

²⁶ Ursuțiu 2006: 193–195.

²⁷ *Több zsidó*: A zsidók útja [Mai mulți evrei: Calea evreilor]. *Déli Hirlap*, nr. 217, 21 septembrie 1927, p. 1.

Temesvári Hirlap [Gazeta de Timișoara], apropiată bisericii romano-catolice, au fost avocatul Adolf Ungár și comerciantul și publicistul Ármin Kabos (primul era președintele secției din centru a Partidului Național Maghiar), îl cunoșteau foarte bine pe Frigyes Hajdú, dat fiind că activau în același mediu maghiar și făceau parte din conducerea locală a aceluiași partid. Ungár excludea cu desăvârșire probabilitatea ca în cadrul evreimii ardelenе să se producă modificările prezise de Hajdú: „Este cert că mase de oameni, care de-a lungul veacurilor au devenit englezi, francezi, italieni, maghiari etc. – o astfel de masă de oameni fiind și evreimea maghiară din Transilvania și Banat – nu pot să-și lepede, de azi pe mâine, naționalitatea, limba și cultura, ca și cum și-ar lepăda hainele. Or în acest domeniu, câteva decenii sunt echivalente cu timpul de azi până mâine”.²⁸

Kabos împărtășea parțial opinia lui Ungár, însă recunoștea că în măsura în care statul român va duce o politică de acceptare față de evreimea ardeleană, mai devreme sau mai târziu vor apărea strategiile de integrare care nu vor mai tinde către maghiarime, ci mai degrabă înspre populația românească.²⁹

Într-un număr de mai târziu al aceleiași gazete, Mór Kell, își argumenta opiniile tot de pe poziții asimilaționiste maghiare, arătând că articolul lui Hajdú aduce prejudicii evreimii „înlesnind discreditarea ei în fața maghiarilor”, dar dăunează și maghiarimii „scăzându-i forța și încrederea”³⁰. Autorul opiniei atrăgea atenția și asupra faptului că Hajdú nu lua în considerație specificul localităților unde erau așezați evreii, majoritatea lor trăind în medii maghiare sau germane, ceea ce poate stăvilii asimilarea cu românii.³¹

În 9 octombrie 1927, cotidianul clujean al Partidului Național Maghiar, *Keleti Újság* [Gazeta de răsărit] publica un articol legat de aceeași chestiune, în care autorul separă trei tendințe: a sioniștilor, a celor care se apropie de români și a celor cu identitate maghiară, aceștia din urmă fiind cei mai numeroși. Autorul pleda în favoarea asimilării în maghiarime și, analizând politica guvernelor românești, conchidea că acestea nu doresc să grăbească atât asimilarea în masa românească, cât desprinderea de maghiarime.³²

Punctul de vedere al sioniștilor a fost publicat de *Temesvári Hirlap*, *Neue Zeitung* și *Új Kelet*. În ziarul catolic din Timișoara, în afara lui Ármin Kabos și Adolf Ungár, a mai publicat și Sándor Nobel, președintele organizației locale a Uniunii Naționale a Evreilor, care mai târziu

²⁸ Három nyilatkozat a „zsidók útjáról” [Trei declarații despre „calea evreilor”]. *Temesvári Hirlap*, nr. 213, 21 septembrie 1927, p. 3.

²⁹ Ibid.

³⁰ Mór Kell: Hozzászólás a „zsidók útjához” [Opinie privitoare „calea evreilor”]. *Temesvári Hirlap*, nr. 218, 28 septembrie 1927, p. 1.

³¹ Ibid.

³² Az erdélyi magyar zsidóság útja [Calea evreimii maghiare]. *Keleti Újság*, nr. 233, 8 octombrie 1927, p. 4.

avea să participe și la înființarea filialei locale a Partidului Evreiesc. Nobel, reflectând asupra cugetărilor lui Hajdú privitoare la marii patrioți pe care evreii i-au dat națiunilor (Bejamin Disraeli, prim ministru al Marii Britanii, Adolphe Crémieux, ministrul de justiție al Franței etc.), era de părere că acestea nu sunt argumente suficiente pentru teza dispariției identității naționale evreiești. Ba mai mult, Nobel sublinia falimentul căii asimilaționiste maghiare – un element fundamental, de altfel, al discursului naționalist evreiesc din Transilvania – aducând drept exemplu soarta evreilor sefarzi asimilați cu turcii, pe care aceștia din urmă îi porecliseră *dönme* (cei care și-au părăsit religia).³³ Liderul sionist timișorean vedea viitorul evreimii doar pe calea trezirii la identitatea evreiască, excluzând asimilarea cu românii: „Opinia mea este următoarea: evreii vor rămâne buni cetățeni, ca peste tot, dar în același timp își vor întări tot mai mult conștiința identității naționale și vor forma o comunitate unită care va lupta pentru dobândirea drepturilor de minoritate. Lăsând de o parte fracționistii, marea masă a evreimii ardeleni nu vrea să se asimileze în românime, dar ceea ce e și mai important, poporul român nici nu dorește să-i absoarbă.”³⁴

Új Kelet (Noul orient), ziarul sionist care apărea la Cluj, publica un editorial despre calea evreilor, la cinci zile după apariția articolului lui Hajdú. Articolul nesemnă descoperirea oarecare conexiuni între cugetările lui Hajdú și acțiunile conducerii evreilor din București care vizau unirea comunităților evreiești din România. Potrivit articolului, care-l califica pe avocatul Hajdú drept un instrument al cercurilor evreiești române, era greșit să vorbești despre calea evreilor ardeleni. Nu există decât *o cale a evreilor*, pretutindeni aceeași, și aceasta este cea a națiunii evreiești.³⁵

Și luarea de poziție publicată în revista sionistă bilingvă maghiaro-germană din Timișoara *Neue Zeit-Új Kor* [Timpuri noi] opera cu instrumentarul argumentar național evreiesc. După o introducere care prezenta falimentul asimilării – întemeiat pe exemplele: grecesc, roman, arab și spaniol – raționamentul continua cu problema evreimii ardeleni. Autorul considera că provocarea nu consta în maghiarizare sau românizare, ci în modalitatea de a păstra identitatea evreiască a tineretului supus diferitelor influențe culturale și opina că cele mai importante instrumente ale păstrării identității evreiești erau școlile evreiești laice, în care trebuia predată limba ebraică modernă.³⁶

În 23 septembrie 1927, Hajdú publica al doilea articol pe acest subiect, aducând în sprijinul

³³ Három nyilatkozat a „zsidók útjáról.” [Trei opinii despre “calea evreilor”]. *Temesvári Hírlap*, nr. 213, 21 septembrie 1927, p. 3.

³⁴ Ibid.

³⁵ Zsidók útja [Calea evreilor]. *Új Kelet*, nr. 215, 22 septembrie 1927, p. 1.

³⁶ A zsidó Jövő [Viitorul evreiesc]. *Neue Zeit-Új Kor*, nr. 3, 10 octombrie 1927, p. 5.

tezei sale, modul de organizare al evreimii timișorene, în anul 1918. Potrivit opiniei sale, înființarea Consiliului Național Evreiesc, la 1 noiembrie 1918, dovedea că evreimea bănățeană abandona calea asimilării. În același timp Hajdú nu era de părere că sionismul ar fi fost o alternativă viabilă. Dacă sioniștii considerau că educația din școlile evreiești era instrumentul de păstrare a identității naționale evreiești, Hajdú – văzând pilda vie a liceului evreiesc din Timișoara, unde limba de predare era română – afirma că învățământul era cel mai important mijloc de românizare și arăta că, în momentul în care tineretul evreu, frustrat de posibilitatea de a învăța în limba maghiară „va face socoteli și va visa în limba română, el va fi pierdut pentru cultura maghiară și pentru maghiarime”³⁷.

Hajdú își afirma cu tărie identitatea maghiară, dar în același timp avertiza că numărul evreilor care împărtășeau sentimentele sale era în descreștere continuă: „[...]apartenența mea la maghiarime va înceta doar odată cu dispariția mea fizică, însă maghiarimea trebuie să se aștepte că peste câteva decenii își va pierde membrii de confesiune israelită. Asta nu înseamnă că identitatea maghiară a unor Ungăr și Kabos n-ar putea să se ia la întrecere cu cea a oricărui maghiar get-beget însă, din păcate, Ungar-ii și Kabos-ii se vor stinge. Să fie România singurul stat din lume unde lucrurile nu ar evolua în acest sens [...] Durata probabilei amalgamări, depinde doar de politica oficială a statului român [...]”³⁸.

Controversa privitoare la calea de urmat a evreilor a scos la iveală o serie de probleme care preocupau evreimea epocii. Intervențiile nu cuprindeau doar adevărul sau reflecțiile eronate ale lui Frigyes Hajdú, ci și interpretările autorilor, prin prisma poziționării ideologice, precum și propunerile lor privind alternativele de viitor. Luările de poziție semnate de Adolf Ungăr și Ármín Kabos, pe de o parte, și Sándor Nobel, pe de altă parte, erau manifestări ale discursurilor strategice, prin care autorii doreau să-și clarifice poziția în cadrul scenei politice maghiare sau evreiești.

Potrivit narativei asimilaționiste, rămânerea evreilor în cadrul maghiarimii, depindea de dorința acestora din urmă de a-i primi, în același timp, însă, considerau că legăturile cu limba și cultura maghiară, precum și relațiile sociale ale evreilor trăitori în mediul urban preponderent maghiar constituiau o puternică forță de coeziune cu maghiarimea. Cei cu opinii sioniste atacau scrierile lui Hajdú, de pe pozițiile naționale ale unei minorități, argumentând deopotrivă cu trimiteri la învățămintele trase de pe urma istoriei, evenimentele internaționale care vizau evreimea (Declarația Balfour, articolele wilsoniene), antisemitismul

³⁷ Frigyes Hajdú: Hová vezet a zsidók útja? [Încotro duce calea evreilor?] *Temesvári Hírlap*, nr. 214, 23 septembrie 1927, p. 2.

³⁸ Ibid.

român și maghiar, precum și la legislația discriminatoare. Intervențiile bazate pe argumente naționaliste considerau că crearea unui sistem de instituții evreiești de sine stătător și educația tinerei generații în spirit evreiesc constituiau cheazășia viitorului evreiesc.

Cu toții, însă, erau de acord într-o chestiune, aceea că viziunea lui Frigyes Hajdú nu era viabilă. Opiniile lor se întemeiau pe faptul că nici societatea românească și nici statul român nu dau dovadă de semnele unei receptivități care ar mobiliza masiv evreii ardeleni înspre asimilarea cu românii.

Cine a avut dreptate?

Controversa privitoare la „calea evreilor” a scos în evidență pozițiile celor două tabere majore ale evreimii ardelenice interbelice. Disputa asimilaționistă maghiară a continuat și în anii 1930. În schimb se manifesta tot mai pregnant și discursul care viza integrarea cu românii, unul dintre reprezentanții cei mai vocali ai acestuia fiind avocatul clujean Miksa (Maximilian) Klein, care a inițiat în cercurile evreiești *politica punților* care înlesnea apropierea de diferitele comunități evreiești din celelalte regiuni ale României Mari.³⁹ Participanții la polemică nu puteau bănui ce avea să se întâmple în anii 1930 și 1940. Intensificarea antisemitismului din România, în a doua jumătate a anilor 1930, legislația care îngreădea drepturile minorităților și ale evreilor, precum și al doilea Arbitraj de la Viena, au pus evreimea ardeleană în fața unei situații noi. Majoritatea covârșitoare a populației evreiești din Ardealul de Sud, numărând cca. 40.000 de suflete, a supraviețuit Holocaustului, în cadrul lor având loc un proces intens de românizare care însă nu s-a soldat cu abandonarea limbii și culturii maghiare. În schimb Holocaustul din Transilvania de Nord a distrus aproape complet populația evreiască de pe acest teritoriu. Supraviețuitorii, în număr de 35–40 de mii (din cei 151–164 de mii de locuitori evrei) și-au reevaluat relația cu maghiaritatea, dar nici în acest caz nu putem vorbi de asimilarea cu românii. Majoritatea acestei populații a fost caracterizată de consolidarea identității evreiești, menținerea legăturilor culturale cu maghiarimea și o mai mare deschidere către cultura română⁴⁰. Delimitarea de maghiarime și reconcilierea post-Holocaust au avut loc și la nivel declarativ, prin intermediul Comitetului Democrat Evreiesc singura organizație de reprezentare a intereselor politice a evreimii după 1945/1946. În 1946,

³⁹ Gidó 2009a: 26.

⁴⁰ În multe cazuri problemele identitare s-au rezolvat pe calea aderării la internaționalism, ceea ce însemna și abandonarea iudaismului. Conștiința identității evreiești, este tratată mai pe larg în: Tibori 2007. Vezi și Gáll 1991: 957–969.

cu prilejul adunării de anvergură a evreimii clujene și la conferința Uniunii Populare Maghiare din Odorheiu Secuiesc, Hillel Kohn, lider regional al Comitetului Democrat Evreiesc, a vorbit despre limba și cultura comună care leagă evreimea de maghiarime. El declara că nu trebuie învinovățit întregul popor maghiar și că majoritatea evreimii ardeleno nu se rupe de cultura maghiară. În discursul de reconciliere al lui Kohn se pune accentul, în mod tranșant, pe faptul că era vorba de reglementarea relațiilor reciproce a două naționalități de sine stătătoare.⁴¹

În concluzie profetia lui Hajdú nu s-a îndeplinit în totalitate, dar nici previziunile asimilaționiste maghiare și nici cele sioniste nu s-au adevărat pe deplin. În urma emigrării masive de după Holocaust, efectivul populației evreiești a continuat să se diminueze și astfel, populația din Transilvania de nord și de sud, care după război numărăse aproximativ 80.000 de suflete, avea să se înjumătățească până în 1952. În zilele noastre evreimea transilvană numără doar câteva mii de suflete. Raportarea la maghiarime, sau la românime și la originea evreiască variază în mod individual, fiecare persoană în parte fiind profund marcată de traumele proprii din timpul Holocaustului, sau memoria Holocaustului este păstrată de generațiile mai tinere. Majoritatea evreimii ardeleno este caracterizată de o identitate hibridă în care, alături de conștiința identității evreiești, coexistă legăturile lingvistice și culturale maghiare și/sau românești, determinate de mediul familial, cel de locuire și socializarea din perioada tinereții.⁴² Imaginea conștiinței de sine etnice este consolidată și de faptul că în România evreimea este recunoscută drept minoritate națională, având dreptul la reprezentare parlamentară proprie. Desigur că, în rândul evoluțiilor personale, găsim și exemple ale păstrării identității maghiare, după cum există exemple și pentru integrarea în populația românească. Aceste situații se observă și în cadrul organizațiilor de reprezentare a intereselor politice maghiare sau românești, precum și în prezența personalităților evreiești în viața culturală contemporană.

⁴¹ Tibori 2007: 267.

⁴² Vezi mai pe larg: Gidó 2009b: 29–31.

Bibliografie

Ágoston, Péter (1917): *A zsidók útja*. A Nagyváradai Társadalomtudományi Társaság Kiadása, Nagyvárad.

Balázs, Sándor (1991): Etnikum, kultúra, politikai opció. In *Korunk*, nr. 8, pp. 970–976.

Bárdi, Nándor (2009): Momente de cotitură și grupări generaționale în istoria minorității maghiare din România (1918–1989). In Olti, Ágoston – Gidó, Attila (ed.): *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, 11–76.

Carmilly-Weinberger, Moshe (1994): *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944)*. Editura Enciclopedică, București.

Gáll, Ernő (1991): Kettős kisebbségben. In *Korunk*, nr. 8, pp. 957–969.

Gidó, Attila (2009a): *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Gidó, Attila (2009b): *On Transylvanian Jews. An Outline of a Common History*. Working Paper, nr. 17, Editura ISPMN, Cluj-Napoca (http://www.ispmn.gov.ro/uploads/gido_21.pdf).

Gidó, Attila (2014): *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*. Editura ISPMN, Cluj-Napoca.

Gyémánt, Ladislau (2004): *Evreii din Transilvania. Destin istoric*. Institutul Cultural Român–Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.

Hanák, Péter (1984, ed.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Hartman, Zvi (2000): A Jewish minority in a multiethnic society. During a change of governments: The Jews of Transylvania in the interwar period. In *SHVUT*, nr. 9, pp. 162–182.

Iancu, Carol (2000): *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare*. Editura Hasefer, București.

Jakabffy, Elemér (1925): Nyílt levél Főtisztelendő Kovács Lajos r. k. lelkész Úrhoz. In *Magyar Kisebbség*, nr. 8, pp. 285–289.

Jakabffy, Elemér – Páll, György (1939): *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. A „Stadium” Kiadása, Budapest.

Ligeti, Ernő (1922): *Erdély vallatása*. Lapkiadó és Ny. Rt., Cluj–Kolozsvár.

Pap, Károly (2000): *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*. Múlt és Jövő Kiadó,

Budapest.

Seres Attila (2011, ed.): *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*. Editura ISPMN, Cluj-Napoca.

Szekernyés, János (2002): Jelkép és próbakő. A magyar kultúra házának szerepe és sorsa Temesvárott. In *Korunk*, nr. 4, pp. 123–129.

Tibori Szabó, Zoltán (2007): *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Koinónia, Kolozsvár.

Tóth, Szilárd (2010): Comportamentul electoratului maghiar la alegerile parlamentare din România interbelică și șansele de reușită ale Partidului Maghiar. In: Ciobanu, Vasile – Radu, Sorin (coord.): *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, Editura Techno Media, Sibiu, pp. 101–117.

Ursuțiu, Claudia (2006): *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919–1931). Între reușită și eșec*. Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca.

Vlad, Petre (1936): *Probleme demografice clujene și raport de activitate pe anul 1935*. Institut de Arte Grafice „Universala” S.A., Cluj.